

Fuad Bačićanin

Muzej „Ras“ Novi Pazar
fuad.bacicanin@gmail.com

Historijski pregled razvoja mevluda, najpopularnije poeme u alhamijado književnosti

Mevlud je poema o rođenju poslanika Muhammeda. Prvi mevludski spjev napisao je Sulejman Čelebi 1409. godine u Bursi pod naslovom „Vesiletu'n Nedžat“ što znači „Sredstvo (put) spasa“. Riječ *mevlud* (ar. *mawlid*) označava ‘mjesto ili vrijeme nečijeg rođenja’. Ovaj je izraz vremenom poprimio značenje rođendana poslanika Muhammeda i svečanosti koja se priređuje tim povodom ili prilikom bitnijih događaja u životu jednog muslimana i njegove porodice. Mevludska svečanost, odnosno mevludska poema kao njen centralni dio, može se posmatrati i kao kulturološka pojava koja čuva tradiciju ljubavi prema poslaniku Muhammedu, ljubavi prema Bogu, ali i tradiciju međusobne ljubavi među ljudima. Ovim radom želimo predstaviti najljepše mevludske poeme na našem jeziku i njihov značaj u životu i kulturi balkanskih muslimana. Rad je interdisciplinaran i pratit će historijski razvoj mevluda, njegovu književno-historijsku poziciju u okviru alhamijado književnosti i običajnu praksu mevluda kao svečanosti sa njegovim etnološkim značajem.

Ključne riječi: mevlud, poslanik Muhammed, muslimani, alhamijado književnost, arebica

A Historical Review of Mevlud, the Most Popular Poem of Alhamiado Literature

Mevlud is a poem on the birth of Muhammed, the Prophet. The first Mevlud poem was written by Sulejman Čelebi, in 1409, under the title “Vesiletu'n Nedzat” in Bursa, meaning the “The Means of Salvation”. The word *mevlud* (Ar. *mawlid*) means ‘a place or time of someone’s birth’. This expression has acquired different meanings in time, as ‘the birth of the Prophet Muhammed’ and ‘the celebration organised on this occasion’, or during more significant events in life of the Muslims and their families. The Mevlud celebration i.e. the Mevlud poem as its central part, can be considered as a cultural form preserving the tradition of love towards the Prophet Muhammed, love towards God, and certainly, the tradition of mutual love among people. With this paper, we want to present the most beautiful Mevlud poems in our language and their significance in the life and culture of the Balkan Muslims. The paper is interdisciplinary and it shall follow the historical development of Mevlud, its literature-historical position within the Alhamiado literature, and the custom practice of Mevlud, as a celebration with its ethnological significance.

Key words: Mevlud, Prophet Muhammed, Muslims, alhamiado literature, Arebica

Uvod

Pjevati i obilježavati rođendan poslanika Muhemmeda *s.a.w.s.*¹ je tradicija muslimana, koja je nastala dosta nakon Poslanikove smrti. Godinama se to smatralo novotarijom, unošenjem u život i vjerovanje nečega što nije bila praksa prvih generacija – drugova poslanika Muhammeda, ali je obilježavanje započelo svoj život i trajanje do današnjih dana. Dok su jedni smatrali da je poslanik Muhammed samo običan čovjek koji je ljudima poslat da ih poduči vjeri, drugi su pak stava da je njegovo rođenje blagodat za čovječanstvo i da se iz tog razloga ono treba i mora obilježavati. Među historičarima i u naučnoj javnosti ne postoje velika razmimoilaženja oko dana i datuma rođenja poslanika Muhammeda. Ponedjeljak, 12. *rebiulevvel*,² prihvaćen je od gotovo svih, pa je ovaj dan u mnogim muslimanskim zajednicama, kao dan rođenja Poslanika, uvršten u odabrane dane. Pretpostavlja se da taj dan odgovara 20. aprilu 571. godine. Sam čin obilježavanja dana rođenja Poslanika polako je i postepeno ulazio u vjerski život muslimanske zajednice. Najprije se obilježavao samo sjećanjem na taj dan, kazivanjem riječi *salavata*,³ iščitavanjem kur'anskog teksta, kasnije pripremanjem i služenjem lijepih jela, udjeljivanjem milostinje siromašnima, a vremenom se počeo u pojedinim zajednicama obilježavati ozbiljnije, organizovanjem zajedničkih i velikih godišnjih svečanosti. Sve što su ljudi na dan rođenja Poslanika radili, pravdali su velikom i neizmjernom ljubavi prema čovjeku koji je od Boga *dž.š.*⁴ poslat da unese mir i ljubav među ljudima i da upotpuni vjerovanje u Boga. „Danas sam vam vjeru vašu usavršio i blagodat Svoju prema vama upotpunio i zadovoljan sam da vam islam bude vjera“ (Kur'an V, 3). Čitanje i razgovor o životu poslanika Muhammeda ubraja se u dobra djela, pa su mnogi ljudi od pera počeli pisati Poslanikove životopise. U novijoj historiji bilo je i organizovanja takmičenja o Poslanikovom životopisu. Svaki od životopisa je imao veću vrijednost, ili je zapravo uopšte imao vrijednost, ukoliko je bio potkrijepljen hadisima, vjerodostojnim predajama Božijeg poslanika za koje je poznat tačan lanac povjerljivih prenosilaca, kao i kur'anskim ajetima koji potkrijepljuju pojedine događaje iz života Poslanika.

Kako je kod Arapa, i prije i nakon poslanika Muhammeda, ali i kod drugih muslimanskih zajednica, pjesništvo bilo istaknuta i veoma cijenjena umjetnička grana, oni koji su bili nadareni, počeli su u stihu kazivati o Poslaniku, njegovim osobinama, dobroti, njegovom poslanstvu, rođenju, noćnom putovanju. Iz nekoliko

¹ Donošenje blagoslova – *salavata* poslaniku Muhammedu je obaveza vjernika koja je na više mjesta naznačena u kur'anskom tekstu. Donošenje blagoslova podrazumjeva kazivanje riječi *salavata* uvijek nakon spominjanja imena poslanika Muhammeda. Kod nas je ustaljeno mišljenje da je prilikom pisanja dovoljno nakon imena poslanika Muhammeda napisati *a.s.* 'neka je blagosloven' ili *s.a.w.s.* 'neka je mir i spas Božiji nad njim', što smo i mi uradili kod prvog spominjanja imena Poslanika u ovom radu.

² *Rebiulevvel* (ar. *rabī'u al-'awwal*) je treći od dvanaest mjeseci u muslimanskom kalendaru.

³ *Salavat* (ar. *ṣalawāt*) – posebna dova, obično na arapskom jeziku, kojom se poziva Božiji blagoslov poslanika Muhammeda.

⁴ *Džellešanu* (ar. *ḡalla ša'nuhu*) 'neka je uzvišeno Njegovo biće'. Ova skraćenica izraza veličanja Boga se piše nakon spominjanja Božijeg imena.

stihova su nastajale poeme, a one koje su pjevale o rođenju poslanika Muhammeda vremenom su nazvane mevludima.⁵

Za vrijeme prve četvorice halifa⁶ nije zabilježeno ni sačuvano nikakvo obilježavanje dana ili mjesta rođenja Poslanika. Najranije obilježavanje rođenja poslanika Muhammeda „nalazimo u vrijeme Haruna el Rašida. Poznato je da je njegova majka prva obnovila kuću Poslanikovog rođenja“ (Filipović 2000, 14) i na taj dan se obilazila ova kuća, kao i druga mjesta koja su bila od značaja za život Poslanika. „Andaluzijski putopisac Ibn Džubejir (1183) zabilježio je da je na dan rođenja Poslanika Muhammeda njegova kuća bila otvorena za posjete“ (Özel 2004, 475).

Pretpostavlja se da su dan rođenja Poslanika prvi počeli proslavljati „Fatimovići u Egiptu (vladali od 909. do 1171. godine u sjevernoj Africi, osvojili Egipt 914. godine). To je bilo u IV stoljeću po Hidžri, X stoljeće naše ere“ (Mulahalilović 1987, 588). Oni su pored rođendana Poslanika obilježavali i rođendane Fatime, ćerke Poslanikove, Alije Poslanikovog zeta, Hasana i Huseina, Poslanikovih unuka. Obilježavali su i početke mjeseca u islamskom kalendaru, Redžeba, Ša'bana i Ramazan, ali i Ramazanski i Kurban bajram. Za vrijeme Ejubidske dinastije obilježavanje mevluda se uvelo u domove, ali je šurak Salahudina Ejubija⁷ svečanost mevluda ponovo vratio u javni život – pripremala se ogromna količina hrane i dijelila narodu na ulicama (Özel 2004, 475). Memluci su također nastavili organizovati mevludske svečanosti koje su trajale jedan, tri ili čak sedam dana. Mevludske svečanosti su se organizovale za godišnjice rođenja velikana, ali i za godišnjice njihove smrti. Na ove su svečanosti dolazili ljudi iz svih okolnih krajeva. Evlije Čelebi u svom *Putopisu* govori o ovim mevludskim svečanostima koje su organizovane u čast islamskih velikana (Čelebi 1938, 463–476).

Obilježavanje datuma rođenja poslanika Muhammeda se sve više širilo i zauzimalo značajno mjesto u kulturi i tradiciji brojnih muslimanskih zajednica. Radilo se o svečanostima koje su najčešće obilježavane kazivanjem stihova, pripremi i posluženju jela i velikim, takozvanim, narodnim radostima. Vladari su u tom danu udjeljivali poklone, bili zajedno sa narodom i radovali se danu kada je poslanik Muhammed rođen.

Svečanost mevluda na dan rođenja poslanika Muhammeda u Osmanskom carstvu je 1588. godine uveo sultan Murat III,⁸ što ne znači da se na prostoru

⁵ Riječ *mevlud* dolazi od ar. *mawlid* mn. *mawālid* – „mjesto rođenja; rođenje; rođendan; mevlud/proslava Muhammedova rođendana“ (Muftić 2004, 1669).

⁶ Nakon smrti Božijeg poslanika, na čelo Islamske države su se nalazili vladari – halife. Prvi četvorica halifa, drugova Poslanika, bili su Abu Bekr, Omer, Osman i Alija, i oni se od islamskih učenjaka smatraju pravednim vladarima (Smailović 1990, 10–12, 32–34, 462–467).

⁷ Salahudin Ejubi (1138–1193) je u zapadnim izvorima poznat kao Saladin. Osnivač je Ejubidske dinastije, kojoj je dao ime po svome ocu (Smailović 1990, 523–526).

⁸ Sultan Murat III (1546–1595) je unuk Sultana Sulejmana Veličanstvenog. Na čelo Osmanske države je došao 1574. godine (Kazici 2015, 211–222).

carevine mevlud i ranije nije obilježavao, ali je od ove godine mevlud zauzeo mjesto u zvaničnom državnom protokolu. Još za vrijeme sultana Sulejmana⁹ mevlud se počeo obilježavati na dvoru organizacijom mevludskih svečanosti. „Po naredbi sultana Murata III 10. februara 1588. godine, 12. rebiulevvel 996. godine po islamskom računanju vremena, na svim džamijama i mesdžidima su gorjeli kandilji¹⁰ i učeni su mevludi. Ovaj se dan uzima kao dan zvaničnog obilježavanja mevluda u Osmanskom carstvu“ (Şeker 2004, 479). Svečanosti koja se organizovala u Sultan Ahmed džamiji prisustvovali su sultan, veliki vezir, ali i svi drugi vjerski i državni velikodostojnici. Osmanskim osvajanjem Balkana, mevludska se svečanost počela širiti i na evropskom tlu, pa se i u oblasti Sandžaka počeo obilježavati dan mevluda. Primjer je Gazi Husrev-begova džamija u čijoj je zadužbinskoj povelji – *vakufnami* – 1531. godine naznačeno da se godišnje za svečanost mevluda u mjesecu rebiulevvelu izdvaja 300 dirhema. I kod drugih džamija je bilo ovakvih naznaka u zadužbinskim poveljama ili su za organizaciju mevluda i izdvajanje sredstava ostavljane zasebne oporuke (Özel 2004, 477). Zaista je karakteristična činjenica da je mevlud u Osmanskom carstvu postao zvanična ceremonijalna svečanost 1588. godine, a u Sarajevu je pedeset sedam godina ranije u vakufnami Gazi Husrev-begove džamije naznačeno da se mevludska svečanost organizuje svake godine na dan rođenja poslanika Muhammeda i za tu svečanost su definisana sredstva. Ovo je pokazatelj da se mevlud u Osmanskom carstvu obilježavao dosta prije nego je uveden u zavničnu ceremoniju i da je bio rasprostranjen na prostoru cijele Carevine. Ako danas posmatramo stanje u muslimanskom svijetu, možemo reći da je mevlud, odnosno dan rođenja poslanika Muhammeda, u gotovo svim zemljama zvanični ili nezvanični blagdan i da se obilježava različitim mevludskim svečanostima, čiji je sastavni dio kazivanje stihova mevludske poeme.

Mevludska poema

Mevludi su najpopularnija i najrasprostranjenija pjesnička ostvarenja, koja kod nas, najčešće, posebno oni koji su nastali ranije, pripadaju korpusu alhamijado književnosti. Mevlud označava rođendan, odnosno mjesto ili vrijeme nečijeg rođenja. Ova riječ ima široko značenje i ne odnosi se samo na rođendan jedne osobe, međutim, kako se dan rođenja Poslanika počeo obilježavati, kako su nastajale najljepše poeme o njegovom rođenju, tako je i ovaj izraz vremenom poprimio značenje rođendana poslanika Muhammeda.

„Mevlud znači rođenje, uspomena je i sjećanje na noć kada se rodio Muhammed pejgamber, sin Abdullahov, unuk Abdul Mutallibov, a

⁹ Sultan Sulejman (1494–1566), u zapadnoj civilizaciji poznat kao Veličanstveni, a u istočnoj kao Zakonodovac, došao je na čelo Osmanske imperije 1520. godine, sa 26 godina, i bio na njenom čelu narednih 46 godina (Kazici 2015, 175–199).

¹⁰ Svećiljke na munarama džamija čije paljenje označava da se radi o nekom dobrom danu, dobroj noći ili drugom muslimanskom blagdanu. Kandilji se pale i za vrijeme Ramazana, mjeseca posta, s večernjom molitvom, koja ujedno označava i završetak dnevnog posta.

praunuk Hašimov. On potječe od plemenitog roda Kurejš, a rodio se u Meki, u ponedjeljak 12. rebiulevvela“ (Bačićanin 2018, 53).

Dakle, *mevlud* ima značenje rođenja, može značiti mjesto rođenja, može imati značenje rođendana poslanika Muhammeda, koji pada na 12. rebiulevvel po hidžretskom računanju vremena, ali je ova riječ zaista širokog značenja i označava i pjesničku formu u kojoj se opisuje i pjeva o Poslaniku i njegovom rođenju. I Abdulah Škaljić u svom *Rječniku turcizama* navodi da riječ *mevlud* može označavati „hvalospjev Muhammedu u čast njegova rođendana, koji se recituje (pjeva) na mevludu u džamijama i vjerskim školama. Običaj je da se mevlud recituje (uči) i po privatnim kućama tokom cijele godine i to se kod muslimana smatra kao kućna vjerska svečanost“ (Škaljić 1973, 462). Mevlud ima široko značenje i može se posmatrati najprije kao dan rođenja poslanika Muhammeda, zatim kao svečanost koja se tim povodom organizira, kao svečanost uopšte koja se na našim prostorima organizira i svakom drugom značajnom prigodom u životu jedne porodice, ali neizostavno, i možda kod nas najčešće, značenje koja riječ *mevlud* označava jeste poema o rađanju i životu poslanika Muhammeda.

„Bilo da se radi o obilježavanju mevluda, u značenju rođendana poslanika Muhammeda s.a.w.s., ili organizovanju mevluda u značenju mevludske svečanosti bilo koje vrste, kazivanje odnosno učenje mevluda, kao pobožnog spjeva o životu poslanika Muhammeda s.a.w.s., jeste glavni i neizostavni ritual. Sve ovo upućuje na činjenicu da zapravo *mevlud* u kulturi, ali i u cjelokupnom životu Bošnjaka i ostalih balkanskih muslimana, zauzima značajno mjesto i predstavlja širok spektar društvenih institucija, folklornih i običajnih izraza, ali i veličanstvenih izliva ljubavi prema Pejgamberu, s.a.w.s.“ (Bačićanin 2018, 55).

Mevludska svečanost, odnosno mevludska poema kao njen centralni dio, kulturološka je pojava koja čuva i njeguje tradiciju ljubavi muslimana prema Božijem poslaniku Muhammedu, kao i ljubavi prema Bogu. S obzirom na to da balkanski muslimani mevludsku svečanost organiziraju prilikom svih bitnijih događaja u životu jedne porodice, od rođenja do smrti, te da njoj najčešće prisustvuje porodica, prijatelji, komšije i rođaci, ova kulturološka pojava se održala do današnjih dana i doživljava se kao čuvar tradicije ljubavi među ljudima.

Vijekovima se u našim muslimanskim zajednicama mevlud *učio*¹¹ na turskom jeziku. U osmanskoj historiji je napisan veliki broj mevluda, a po Aksoyu „u osmanskoj književnosti postoji preko dvije stotine mevludskih poema“ (Aksoy 2004, 482). Najpoznatiji i najpopularniji je Mevlud Sulejmana Čelebije (1351–1422), a neki od ovih dvije stotine koji se navode gotovo su identični prijevosi Čelebijinog mevluda, jedan dio su mevludske poeme kod kojih su neki dijelovi identični, veći dio se razlikuje, a ostali se u potpunosti razlikuju od Čelebijinog mevluda.

¹¹ Stihovi mevludske poeme se na mevludskim svečanostima pjevuše. Imaju svoj ritam. Ovo kazivanje stihova, po određenom, utvrđenom ritmu naziva se *učenje mevluda*.

Jedan događaj iz centralne Ulu džamije u Bursi, prvoj prijestonici Osmanskog carstva, promijenio je tok obilježavanja, pisanja i prevođenja mevluda. U ovom je gradu i u ovoj džamiji nastala najčitanija, najslušanija, ali i najomiljenija muslimanska poema. Sulejman Čelebi je bio imam u Ulu džamiji u Bursi od njenog otvaranja 1400. godine. Prenosi se da je jedan predavač porijeklom iz Perzije održavao predavanje u džamiji i u svom je izlaganju, pojašnjavajući 285. ajet¹² drugog poglavlja u Kur'anu – koji glasi: „Poslanik vjeruje u ono što mu se objavljuje od Gospodara njegova, i vjernici – svaki vjeruje u Allaha, i meleke Njegove, i knjige Njegove, i poslanike Njegove: ‘Mi ne izdvajamo ni jednog od poslanika Njegovih.’ I oni govore: ‘Čujemo i pokoravamo se; oprosti nam, Gospodaru naš, tebi ćemo se vratiti’“ (Kur'an II, 285) – rekao da su svi Božiji poslanici kod Allaha na istom stupnju i da nijedan nije ispred ostalih poslanika, pa tako ne postoji nikakva razlika između poslanika Muhammeda i Isaa. Među prisutnima se, nakon ovakvog pojašnjenja kur'anskog teksta od strane predavača, javila zabuna i počeli su se raspravljati sa njim. Javio se jedan i citirao je tekst 253. ajeta istog poglavlja u kom se kaže: „Neke od tih poslanika odlikovali smo više nego druge. S nekima od njih je Allah govorio, a neke je za viši stepen izdigao. A Isau, sinu Merjeminu, jasne smo dokaze dali i Džebrailom ga podržali“ (Kur'an II, 253). Ovime je želio da opovrgne tvrdnju predavača i naglasi da je poslanik Muhmmmed na uzvišenijem mjestu od svih ostalih poslanika. Sulejman Čelebi je razmišljao o onome što se dogodilo u džamiji. Volio je poslanika Muhammeda i iz te velike i beskrajne ljubavi, i tuge zbog događaja u džamiji, izrekao je jedan bejt – distih (Akdağ 2008, 88):¹³

„Ölmeyub İsa göke buldiği yol,
Ümmetinden olmak için idi ol“ (Çelebi 1909, 5).

Što bi značilo:

„Nije umro Isa u nebo je otiš'o,
Da bi tvome ummetu pripadao.“¹⁴

Iz ovog bejta su najprije nastala još četiri, a nakon njih i djelo ljubavi prema poslaniku Muhammedu pod naslovom „Vesiletu'n Nedžat“, u značenju „Sredstvo (put) spasa“. Međutim, kako ovo djelo kazuje o rađanju Poslanika te o najbitnijim događajima iz njegovog života, tako je ono u narodu dobilo naziv *mevlud*, koji nosi do današnjih dana. Iz stihova djela možemo saznati da je Sulejman Čelebi pisanje mevluda završio 1409. godine u Bursi, odnosno 812. godine prema muslimanskom kalendaru. Ovo navođenje u stihu datuma i mjesta pisanja nekog djela je bilo uobičajeno kod divanskih pjesnika.¹⁵

¹² *Ajet* (ar. 'āya) 'kur'anska rečenica, stih, odlomak iz Kur'ana.

¹³ Svi prevodi s turskog jezika su djelo autora rada.

¹⁴ Prema kur'anskom tumačenju, Isa, odnosno Isus, nije umro, već ga je Bog uzdigao u nebesa. Biće vraćen i pripadaće ummetu, potomcima i sljedbenicima poslanika Muhammeda.

¹⁵ Divanska književnost je književnost pisana na arapskom, turskom i perzijskom jeziku (Bačićanin & Šemsović 2011, 26–27).

„Hem sekiz yüz on ikide târîhi,
Bursa'da oldı tamâm bu ey ahır“ (Çelebi 1909, 4).

A prevod ovog distiha je:

„Desilo se osamsto dvanaeste,
U Bursi je ovo bilo, ej, brate.“

Čelebijin Mevlud ima vrhunsku umjetničku vrijednost. Preveden je na brojne jezike, turski, arapski, perzijski, albanski, grčki, bosanski, a primjerci rukopisnih ostvarenja ovih prijevoda čuvaju se u mnogim bibliotekama u Istanbulu (Akdağ 2008, 82), ali i u brojnim drugim bibliotekama i arhivima na prostoru nekadašnjeg Osmanskog carstva. Ovo prevođenje na razne svjetske jezike, ali i njegovo trajanje u samoj Turskoj do današnjih dana, dokaz su vrijednosti i kvaliteta ovog literarnog djela.

„S obzirom na prijem na koji je Sulejman Čelebin Mevlud naišao kod turskih kritičara i književnih historičara, a naročito obzirom na popularnost koju je on uživao u čitavom Osmanskom carstvu, nije nikakvo čudo što su ga pojedini narodi te države prevodili na svoj jezik. Još pre nekih dvadeset godina je Bursali Mehmed Tahir u svojim *Osmanskim piscima* (knj. II, str. 222) pomenuo pet raznih prevoda, i to jedan naš, jedan grčki, dva arbanaska i jedan čerkeski“ (Bajraktarević 1937, 26).

Ovaj se mevlud vijekovima koristio, učio i proučavao širom muslimanskog svijeta. „Stoljećima se na temu ovog mevluda pišu mnogobrojne teorije, međutim, jednostavnost izražavanja, iskrenost i prirodnost u inspiraciji pjesnika, vijekovima ovo djelo svrstavaju u remek-djela turske književnosti“ (Köprülü 2003, 372). Vjekovima se Čelebijin Mevlud uči u muslimanskom svijetu, i još uvijek je inspiracija organizovanju naučnih skupova. Svojim stilom pisanja, rječnikom, sastavom, nadnaravnostima koje se navode u tekstu stalna je tema daljih pisanja i proučavanja. Iako je autor ovog mevluda poznat, djelo je zbog svoje velike popularnosti, prepisivanja, štampanja i učenja prihvaćeno kao narodno djelo, a u historiji turske književnosti svrstava se u sam vrh umjetničkih i književnih ostvarenja.

Mevlud Sulejmana Čelebije prikazuje nam rađanje, život, poslanstvo i smrt.

„Ovo vrijedno djelo ima 730 bejtova. Međutim, u dugom vremenskom periodu od nastanka do današnjih dana, i pri brojnim prepisivanjima ovo je djelo mijenjalo broj bejtova. Neki su dijelovi vremenom iščezli, a neke su bejtove pojedini prepisivači unosili u ovaj mevlud“ (Bačićanin 2018, 66).

Mevlud u okviru alhamijado književnosti

Na našem govornom području vijekovima se kazivao osmanski *Mevlud* Sulejmana Čelebije. Mnogi prisutni na mevludskim svečanostima nisu poznavali osmanski jezik i nisu mogli razumjeti šta mevludski stihovi znače, pa se javila želja

za mevludom na maternjem jeziku. Počeli su nastajati mevludi na bosanskom jeziku, najprije kao prevodi ili prepjevi mevluda Sulejmana Čelebije, a kasnije i kao autorska književna ostvarenja. Najpoznatije mevlude kod nas su ispjevali Salih Gašević, Arif Sarajlija, Seid Zenunović, Safvet-beg Bašagić, Rešad Kadić, Vehbija Hodžić, Musa Ćazim Ćatić, Ešref Kovačević i Nazif Šušević. Neki od ovih mevluda pripadaju korpusu alhamijado literature, pisani su na našem jeziku arapskim pismom, o čemu će više biti riječi u nastavku teksta. Oni koji su nastajali kasnije pisani su najčešće latiničnim pismom.

Mevludi Saliha Gašević i Arifa Sarajlije su dva najpopularnija mevluda kod nas. Njih i dalje uči većina Bošnjaka na prostoru bivše Jugoslavije. Svoj značaj imaju i ostali mevludi napisani na našem jeziku. Neki imaju veoma izraženu književnu vrijednost, neki su karakteristični po svojoj dužini i sadržajnosti, neki su, kao i Gašević i Sarajlija, napisani arebicom i pripadaju alhamijado književnosti, ali smo ova dva izdvojili kao dva najstarija koja su napisana sa osnovnim razlogom da slušaoci mevluda na mevludskim svečanostima razumiju stihove koji se kazuju. Možemo reći da su oni dokinuli učenje mevluda na osmanskome jeziku. Međutim, iako su objavljeni na bosanskom jeziku, oni se nisu odmah počeli učiti na mevludskim svečanostima. Ne želeći da odustanu od tradicije, još dugi niz godina se kod nas učio mevlud Sulejmana Čelebije na osmanskome jeziku, a vremenom je najprije Gašević i kasnije Sarajlija mevlud počeo ulaziti u mevludsku svečanost. Posebno kada je prostor Novopazarskog sandžaka u pitanju, ovi mevludi čak do polovine dvadesetog vijeka nisu u potpunosti prevladali, već se uvijek jedan dio mevluda i dalje učio na osmanskome jeziku. Prema usmenom predanju Sabahudina Višegrađanina, dugogodišnjeg imama, vjerskog službenika islamske zajednice u Novom Pazaru, možemo reći da je tek nakon Drugog svjetskog rata učenje kompletnog mevluda na bosanskom jeziku potpuno prihvaćeno u narodu.

Ono što karakteriše oba ova mevluda jeste njihova pripadnost alhamijado literaturi koja predstavlja pisanje na maternjem jeziku arapskim pismom.

„Iako islamska kultura *harf*, kao grafem kur'anskog pisma doživljava kao neupitnu sakralnost, prilagođavanje postojećih harfova španskom, odnosno bosanskom jeziku nije ni u kom slučaju doživljeno bogohulnim niti kod muslimana Andaluzi niti kod Bošnjaka“ (Bačićanin i Šemsović 2011, 24).

Ovo prilagođavanje arapskog pisma glasovnom sistemu nekog drugog jezika najprije se javilo u Španiji, gdje je ova književnost i dobila svoje ime. O tome nas prvi obavještava Fehim Bajraktarević koji, pojašnjavajući kako je ovaj naziv nastao u Španiji, kaže: „Kao ovi španski Mavri, tako su se i neki muslimani iz naših krajeva služili našim jezikom, ali arapskim slovima“ (Bajraktarević 1927, 189). U našem jeziku prilagođavanje je išlo postepeno i trajalo je veoma dugo, kroz neke tri faze. Prva, odmah nakon dolaska Osmanlija, podrazumjevala je upotrebu arapskog pisma u administrativnim tekstovima na osmanskome jeziku i za pisanje naziva naših toponima ili nekih vlastitih imena koja bi se našla u tekstu. Ovdje je svaki pisar za sebe, na svoj način, kako bi čuo izgovor riječi, upisivao nazive arapskim pismom, a to bi najčešće bilo kako se arapsko pismo koristilo u osmanskome jeziku. Druga faza podrazumjeva pisanje književnih tekstova arapskim pismom, ali je svaki autor za

sebe prilagođavao grafeme našim glasovima koji ne postoje u arapskom jeziku. Arabica je bila pod uticajem osmanskog načina pisanja, jer su arapsko pismo usvojili Perzijanci i Turci „koje treba istaknuti zato što je perzijski sistem arapskog pisma uticao na turski, a pod uticajem, opet, turskog pravopisa, razvilo se pisanje srpskohrvatskog jezika arapskim slovima ili tzv. arabica“ (Muftić 1969, 101). Treća i posljednja faza podrazumjeva postavljanje određenih normi pisanja našeg jezika arapskim pismom. I ovo normiranje nije urađeno odjednom, već je bilo više pokušaja prije konačnog uspostavljanja pravopisnih normi upotrebe arabice u našem jeziku. Arapsko pismo sa svoja tri jezika koja su ga koristila, arapskim, perzijskim i osmanskim, kod nas je došlo sa Osmanlijama. Kako je mektebsko osnovno obrazovanje u vrijeme osmanske uprave u muslimanskoj zajednici bilo prihvaćeno kao obavezno, i kako je veliki dio stanovništva znao čitati kur'anski tekst, veoma je logično bilo da se stečeno znanje arapskog pisma upotrijebi i za pisanje na maternjem jeziku. „U osnovnoj školi – mektebu – čiji je broj zavisio od veličine naselja, učilo se arapsko pismo i čitanje tekstova iz Kur'ana“ (Zirojević 2007, 79).

Tako su najprije nastajali obični kratki tekstovi, da bi se kasnije počela pisati mnoga vrijedna i značajna književna djela na maternjem jeziku i arapskim pismom.

„Iako adaptirano i prilagođeno drugom jeziku, arapsko pismo je sačuvalo svoj izgled jer su sva nova slova, za glasove koje ne poznaje arapski jezik, u osnovi imala grafiju nekog od arapskih slova na koja su dodati različiti dijakritički znaci, tačke ili crtice“ (Bačićanin 2018, 47).

Ovo prilagođavanje je u početku svaki autor teksta radio za sebe, a pojedini autori, među kojima je i Arif Sarajlija, uspostavili se neka pisana pravila modifikacije arapskog pisma i prilagođavanja našem glasovnom sistemu. Autori su davali uputstva čitaocima, najčešće u okviru svojih književnih tekstova, kojim grafemom je označen neki glas našeg jezika. „Poslednji koji je postavio normu koja je bila opšte prihvaćena je Mehmed Džemaludin Čaušević, profesor arapskog jezika. Arabica koju je on uredio nazivana je *matufovica*, *matufovača* ili *mektebica*“ (Bačićanin 2018, 49). Međutim, malo nakon ove reforme je započinjala zabrana upotrebe arabice na našim prostorima. Ipak, veliki broj knjiga na bosanskom jeziku je napisan i štampan upravo ovom reformiranom arabicom. Pravopis koji je postavio Džemaludin Čaušević je bio odmah prihvaćen, pa je arabica upotrebljavana sve do 1941. godine, kada je iz štampe izašla posljednja knjiga štampana ovim alfabetom *Fikhul-ibadāt*¹⁶ Muhameda Seida Serdarevića (Nametak 1981, 8).

„Arabicom je izlazilo nekoliko listova ('Muallim', 'Tarik' i 'Misbah') i kalendar 'Mekteb' zahvaljujući Islamskoj dioničkoj štampariji u Sarajevu, koja je nabavila slova pa je arabicom izašlo oko 40 knjiga u tiražu od preko pola milijuna primjeraka“ (Huković 1986, 20). I Fehim Bajraktarević u svom radu pod naslovom

¹⁶ Zbirka šerijatsko-pravnih normi.

„Arabica kao treći alfabet naše pismenosti“, na samom početku navodi da je arebica bila pismo koje se kod nas dosta koristilo. „Arabica (arapska slova) sve do pre nekoliko decenija upotrebljavala se za pisanje i štampanje časopisa i knjiga na našem jeziku. Tako pisani tekstovi zovu se u nauci aljamiado (čita se alhamiado)“ (Bajraktarević 1967, 149). Arebica se i nakon 1941. godine koristila, naročito su je koristili vjerski službenici koji svoja predavanja nisu htjeli pisati drugim pismom.

U vrijeme pisanja prvih mevluda kod nas, arebica je bila u širokoj upotrebi, ali još nije imala tačno definisane grafeme za pojedine glasove našeg jezika. Gašević je to uradio na jedan način, koji nije pojasnio u sklopu svog djela, a Sarajlija je na početku mevluda opisao i pojasnio kako će se pisati neki glasovi našeg jezika za koje ne postoje odgovarajući grafemi u arapskom pismu.

Alhamijado književnost koja se piše arabicom obuhvata i poetske i prozne tekstove i ne može se jasno podijeliti u žanrove. U poeziji su to ljubavne lirske ili lirsko-epske pjesme, zatim didaktička poezija, ali i pobožna odnosno vjerska poezija, kakvi su mevludi, nasihat i sl. U prozi imamo rječnike, koji se, doduše, javljaju i kao poetska ostvarenja, kratke priče, udžbenike, literaturu vjerske pouke, ali i časopise koji se javljaju na samom kraju upotrebe arebice kod nas. Ovo je najopštija podjela, jer, kako kaže Emina Memija, „mnoge alhamijado vrste nemoguće je strogo klasificirati“ (Memija 1996, 268). Neki od ovih tekstova ne sadrže puno turcizama, što je karakteristika prvih književnih alhamijado ostvarenja na južnoslovenskom prostoru, kakva je ljubavna poezija, koja je prva pisana arabicom (Bačićanin 2016, 31–38). Ovo se može objasniti činjenicom da u tom početnom periodu osmanski jezik još nije u velikoj mjeri ušao u naš jezik. Neki alhamijado tekstovi obiluju turcizmima. To se posebno odnosi na pobožnu poeziju, u koju spadaju i mevludi. Turcizmi i, uopšte, riječi orijentalnog porijekla, uobičajeni su u ovim pobožnim poemama.

Autori mevluda su koristili narodni govor, pa su im djela bila potpuno razumljiva širokim narodnim masama. Zbog toga je njihova vrijednost velika, jer se na osnovu njih može proučavati i historija naših jezika. Ovo se, doduše, ne odnosi samo na mevlude, već na svu alhamijado literaturu. Ona je pisana čistim narodnim jezikom, pa ako u ranijem periodu u jeziku nije bilo turcizama – nije ih bilo ni u alhamijado literaturi, a ako je u kasnijem periodu bilo dosta turcizama u našem jeziku, bilo ih je i u alhamijado literaturi. Alhamijado književnost je bitan kulturološki fenomen. Ona je oličenje dodira i preplitanja kultura, spoja jezika jednog i pisma drugog naroda.

Prvi naši mevludi

Prvi mevlud na našem jeziku napisao je hafiz Salih Gašević u Kolašinu. O Salihu Gaševiću je zapisano veoma malo podataka. Znamo ono što je on napisao u svom Mevludu, a nešto informacija dobijamo i iz djela *Opsada Nikšića* autora Bekice Šobajića (1912). Gašević je prepjevao *Mevlud* Sulejmana Čelebije, ali *Mevlud* ima uvodni tekst koji je Gaševićev autorski rad. Sam prepjev ima veliku književno-umjetničku vrijednost, koja se također može analizirati i kao njegov uspješni autorski rad. Ovo djelo ima 398 stihova, 199 bejtova, i pisano je u

jedanaestercu. Prvo izdanje *Mevluda* Saliha Gaševića štampano je u Skoplju 1296. godine prema muslimanskom kalendaru, što odgovara 1878/79. godini. Gaševićev prepjev mevluda je, kada je alhamijado književnost u pitanju, imao najviše izdanja, što upućuje na njegovu popularnost u narodu. Gašević je prije prelaska na prepjev Čelebijinog mevludskog teksta ispjevao dijalog koji je vodio sa prvacima Kolašina, gdje je bio na službi kajmekama.¹⁷ On je u tom dijalogu pojasnio i razloge prihvatanja da napiše mevlud i na čiju je molbu to učinio. Iz uvodnog teksta saznajemo i datum pisanja, odnosno vrijeme Gaševićevog razgovora s kolašinskim prvacima. On u mevludskom tekstu kaže:

„Kad se nađoh u Kolašin kajmekam,
Znađem da sam puno nakis u kelam.

Moliše me kolašinski prviši,
‘Nama mevlud na bosanski napiši.

Sad je tarih kad me oni moliše:
Dan deseti od Redžeba bijaše.

‘Mi smo žudni znati mevlud šta kaže,
Pejgamberu svi smo ašik odviše!

Drugi jezik mi lijepo ne znamo,
Allah jedan, hak Pejgamber – svi znamo.

U Kur’anu na sve iman imamo,
Bosanski nam mevlud gradi, molimo“ (Gašević 1935/36, 3).¹⁸

Tridesetak godina kasnije, u Novom Pazaru nastaje drugi mevlud, koji je također napisan arapskim pismom prilagođenim našem glasovnom sistemu. Arif Brkanić, u Novom Pazaru zbog svog sarajevskog porijekla prozvan Sarajlija, 1910. godine je napisao *Mevlud* koji se štampao u Istanbulu 1911. godine. Puni naslov *Mevluda* Arifa Sarajlije, koji je u štampanom izdanju naveden na arapskom jeziku, jeste *Ovo je prijevod mevluda plemenitog Vjerovjesnika na jezik lijepi bosanski*, a skraćeni naslov koji je napisan na bosanskom jeziku arabicom *Terdžuman mevludski na jezik bosanski*. I ovaj mevlud, po riječima autora, predstavlja prijevod mevluda Sulejmana Čelebije. Sarajlijin mevlud ima prozni i poetski dio. Prozni dio mevluda sadrži nekoliko tekstova u kojima se daju upute kako se treba ponašati tokom učenja mevluda, kakvim jezikom je mevlud ispjevan, kojim će se arapskim slovima označavati neki glasovi našeg jezika, sa čime će se čitalac ili slušalac mevluda u nastavku sresti i uputstvo kako se obnavlja i potvrđuje vjera u Boga. Poetski dio je, kao i Gaševićev *Mevlud*, pisan u jedanaestercu i ima 502 stiha, odnosno 251 bejt. I Sarajlija u svojoj mevludskoj poemi na samom početku navodi

¹⁷ *Kajmekām* ili *kajmakām* je zastupnik vezira ili valije u jednom upravnom području (Škaljić 1973, 384).

¹⁸ Za pisanje transliteriranih mevludskih stihova *Mevluda* Saliha Gaševića korišteno je izdanje koje je uradio Džemaludin Čaušević 1354. godine po muslimanskom kalendaru, odnosno 1935/36. godine u štampi Islamske dioničarske štamparije u Sarajevu (Gašević 1935/36). Tarnsliteracija svih alhamijado tekstova u radu djelo su autora rada.

osnovni razlog sastavljanja i slušanja mevluda na maternjem jeziku. On kaže da je potreba svakog čovjeka da upozna život poslanika Muhammeda da bi učvrstio svoje vjerovanje, da mevludskom tekstu razumije sadržinu, jer slušanje glasa – *avaza*, bez razumjevanja teksta ne donosi nikakvu korist.

„Mevlud učit i salevat hajemo,
Za našeg Pejgambera da čujemo.

Nama treba da ga znamo kako je,
Ko ga ne zna pravo brez imana je.

Nije fajda smo slušat sam avaz,
A šta mevlud kaže ne znat mu dokaz“ (Sarajlija 1911, 6).¹⁹

Oba navedena mevluda imala su mnogo prijevoda i na desetine štampanih izdanja. Neki od prijevoda se čuvaju u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, Sarajevskom arhivu, a veliki broj prijevoda ili prvih štampanih izdanja se čuva i u privatnim bibliotekama.²⁰ U nešto kasnijem periodu, oba ova mevluda su imala više ćirilčnih i latiničnih izdanja.

Autorizacija književnih radova u samom tekstu bila je odlika alhamijado književnosti. Ovo je, moglo bi se tako reći, naslijeđeno iz divanske književnosti, u kojoj je također bilo uobičajeno da autor u tekstu navede svoje ime i osnovne podatke o mjestu i vremenu nastanka djela. Gašević je to naveo u dvanaestom bejtu predgovora svog mevluda, gdje kaže:

„Muhadžir sam, vatan mi bio Nikšić,
Ime mi je hafiz Salih Gašević“ (Gašević 1935/36, 3).

Arif Sarajlija je to uradio na malo drugačiji način. Na kraju mevludske poeme je napisao:

„Završen uz pomoć Allaha Predobroga prepjev Poslanikova mevluda
(rođenja) rukom slabašnog roba Arifa, sina Mustafina, sina hadži
Muhammedova, sina Salihova, rođenjem Bosanac, Sarajlija, a
boravkom Novopazarac, 1329. godine poslije Poslanikove hidžre“
(Sarajlija 1911, 20).

Kako je osnovno značenje mevluda rođenje odnosno rođendan Poslanika Muhammeda, i kod Gaševića i kod Sarajlije ovo je središnja tema i najvažniji dio poeme. Ovaj dio mevluda napisan je iz perspektive Amine, majke poslanika Muhammeda.

„A kad dođe vakat da se porodim,

¹⁹ Za pisanje transliteriranih mevludskih stihova Mevluda Arifa Sarajlije korišteno je prvo štampano izdanje ovog mevluda u Istanbulu, 1329. godine po muslimanskom kalendaru, odnosno 1911. godine (Sarajlija 1911).

²⁰ Autor ovog rada u svojoj biblioteci ima primjerak štampanog *Mevluda* Arifa Sarajlije iz 1911. godine i jedan primjerak ovog *Mevluda* u rukopisu na kome ne postoji podatak mjesta i vremena nastanka.

Ono dobro što će doći da vidim.

Bješe žeđa meni došla do duše,
Jedan bardak šerbeta mi dadoše.

Studenije od snijega i bjelje,
Slade bješe od šećera i ljepše.

I to šerbe što dadoše kad popih,
Cijela se ja u nuru utopih.

Utopih se ja u nuru svakako,
A za sebe ja ne znadoh nikako.

Prifati me jedna 'tica bijela,
Opet meni dođe snaga cijela.

I rodi se car od dina oni čas,
A u nuru utopi se svijet vas“ (Gašević 1935, 6).

I Sarajlija je ovu sliku rađanja ispjevao na sličan način, što upućuje da su za prepjev ili, kako i Gašević i Sarajlija kažu, prevod mevluda koristili isti mevludski tekst od Sulejmana Čelebije na osmanskome jeziku.

„Amina kaže: „Kada bi sve 'vako,
I da rodim vakat mi se primako.

Vel'ki hararet mi i žeđ bijaše,
Hurije me šerbetom napojiše.

Studeno, od snijega bijelije,
Od meda i od šećera slađe je.

Pošto popih zapadoh ja sva u nur,
Ne vidim se kol'ko mi sjajaše nur.

Dođe jedna bijela 'tica s krilima,
Dobro me pomilova po leđima.

Rodi mi se odma' toga časa sin,
Nur se učini nebesa i zemin“ (Sarajlija 1911, 12).

Mevlud Sulejmana Čelebije, ali i njegovi prepjevi od Gaševića i Sarajlije, osnovu za pisanje i svaki opis su tražili i Kur'anu i predajama poslanika Muhammeda. Ipak, neki bejtovi naših mevluda, posebno u opisu rađanja Poslanika ili događaja koji su pratili rađanje, a u pjesničkoj želji da izvanrednim kazivanjem prikažu ove trenutke, približili su se liniji nadrealnog i odvojili su se od ostalog mevludskog teksta. Zbog ovakvih opisa mevludi su često bili na udaru onih koji su mevlud smatrali novotarijom, iako i za njih važi osnovno pravilo mevluda da se ne odstupa od istine, kur'anskih i hadiskih činjenica. Neki od takvih bejtova su:

„Na hevaji melek dušek prostrije,
Iz Dženneta po imenu Sundus je.

...

Kad je majka Muhammeda rodila,
Pozdravu je Kaba sedždu činila.

Od veselja do zemlje se sagnula,
I natrag se bez zijana vratila“ (Gašević 1935, 6–7).

I kod Arifa Sarajlije postoje ovakvi opisi. Prenijet ćemo one koje opisuju iste motive.

„I na havi prostiraše se dušek,
Dibom i svilom ga prostire melek.

...

Kad se Pejgamber rodio onu noć,
Oko Kabe što su bili hodajuć.

Oni kažu Kaba na sedžde pade,
Pa se diže ni kamen joj ne spade“ (Sarajlija 1911, 11, 14).

Ove i još neke nadrealne slike postoje i u Mevludu Sulejmana Čelebija, pa su se one prepjevima prenosile i na naš jezik.

Iako je mevlud poema o rođendanu poslanika Muhammeda, i kod Gaševića i kod Sarajlije, a i kod Sulejmana Čelebije, veliki i možda najljepši dio, sa najljepšim opisima, čini noćno putovanje – *mi'radž*. Ove su slike očaravajuće jer je i sama tema nadrealna, a predstavlja noćno putovanje poslanika Muhammeda od Meke do Jerusalema,²¹ zatim od džamije al-Aksa u Jerusalemu do najviših nebeskih uzvišenja i razgovor poslanika Muhammeda s Bogom Uzvišenim, te povratak iz nebeskih svodova nazad u kuću supruge Umihane. Kod ovih opisa se ostaje bez daha, a zbog više poetskih ostvarenja na ovu temu u alhamijado književnosti postoji *miradžija* kao zasebna pjesnička forma.

U toku historije postojao je stalan otpor obilježavanju mevluda koji je dolazio od jednog dijela muslimanskog stanovništva (Karić 2000, 18–22). Međutim, organizacija mevludskih svečanosti se, uprkos ovom otporu, toliko proširila da ju je bilo nemoguće zaustaviti. Taj otpor i danas postoji, a na balkanskom se prostoru, na kojem je zastupljen tradicionalni pristup islamu, počeo osjećati krajem XX vijeka. Mevludi su se nekada organizovali u džamijama, u kućama, a centralne mevludske svečanosti su se nerijetko održavale i na gradskim trgovima ili svečanim halama. Danas je mevlud, osim njegove organizacije na dan rođenja poslanika Muhammeda, prvenstveno kućni i porodični obred koji se i dalje organizuje prilikom svih bitnijih događaja u porodici, od sklapanja braka, preko rođenja djeteta, sunneta,²² useljenja u kuću, tokom svetog mjeseca ramazana, ali i prilikom smrti člana uže porodice. Ono što karakteriše mevludske svečanosti Bošnjaka i drugih balkanskih muslimana jeste to da postoje muški i ženski mevludi. Doduše, ženskim mevludima prisustvuju isključivo žene, dok su prilikom muških

²¹ Jerusalem (ar. *Al-Quds*) – sveti grad kod muslimana (Smailagić 1990, 294–299).

²² *Sunnet*, odnosno obrezivanje muške djece, jeste vjerska dužnost muslimana (Škaljić 1973, 504, 574).

mevluda veoma često, u zasebnim prostorijama, prisutne i žene. Sve mevludske svečanosti koje se pripremaju u kućama gotovo su identične. Njima prisustvuje porodica, komšije, rođaci, prijatelji. Uči se mevlud, odlomci kur'anskog teksta i donose se blagoslovi poslaniku Muhammedu. Kada se uče stihovi koji kazuju o samom činu rođenja Poslanika, svi prisutni ustaju na noge i kazivanjem riječi veličanja Allaha Uzvišenog i blagoslova Poslanika, na još jedan način, odaju zahvalnost Bogu i počast poslaniku Muhammedu. Na kraju se uči zajednička molitva – *dova*, a posluženje, koje je u tradiciji još od organizacije prvih mevludskih svečanosti, i danas je neizostavni dio svakog mevluda.

Izvori

- Çelebi, Suleyman. 1909 (1327). *Musahhah Mevlidiş-şerif*. Istanbul: Mahmud Bey matbaası.
- Gašević, Salih. 1935/36 (1354). *Mevlud*. Sarajevo: Islamska dioničarska štamparija.
- Kur'an s prevodom*. 1977. Prev. Besim Korkut. Sarajevo: Orijentalni institut.
- Sarajlija, Arif. [s.a.]. *Terdžuman mevludski na jezik bosanski. Kako se naš Pejgamber rodio i na Mi'radž izhodio*. Rukopis. Novi Pazar.
- Sarajlija, Arif. 1911 (1329). *Terdžuman mevludski na jezik bosanski*. Istanbul: Mahmud Bey matbaası.
- Sarajlija, Arif. 1976. *Mevlud*. Novi Pazar, Beograd: Ejub Sandžaklija.

Literatura

- Akdağ, Soner. 2008. „Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i üzerine“. *Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (36): 81–98.
- Aksoy, Hasan. 2004. „Türk edebiyatı“. U *Islam ansiklopedisi* (29), 482–484. Ankara: Türkiye diyanet vakfı.
- Bačićanin, Fuad & Sead Šemsović. 2011. *Rukopisna ostavština Nazifa Šuševića (1860–1923)*. Novi Pazar: Narodna biblioteka „Dositej Obradović“.
- Bačićanin, Fuad. 2018. *Bijela ptica: Rukopisna ostavština Arifa Sarajlije (1861–1916)*. Novi Pazar: Muzej „Ras“.
- Bačićanin, Fuad A. 2016. „Preplitanje kultura na tlu Srbije u osmansko doba – na primeru alhamijado književnosti“. Doktorska disertacija, Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Bajraktarević, Fehim. 1927. „Srpska pesma o Muhamedovu rođenju“. *Glasnik Skopskog naučnog društva* III: 189–202.
- Bajraktarević, Fehim. 1937. „O našim mevludima i o mevludu uopšte“. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* XVII (1): 1–37.
- Bajraktarević, Fehim. 1967. „Arabica kao treći alfabet naše pismenosti“. *Anali Filološkog fakulteta u Beogradu* VII: 149–151.

- Çelebi, Evliya. 1938. *Seyahatname* X. Istanbul: Ikdam matbaası.
- Filipović, Muhamed. 2000. „Mevlud kao vjerski i narodni događaj i kao pjesnička forma u duhovnom i kulturnom životu bošnjačkog naroda“. U *Mevlud u životu i kulturi Bošnjaka*, ur. Džafer Obradović, 13–17. Sarajevo: Bošnjačka zajednica kulture „Preporod“.
- Huković, Muhamed. 1986. *Alhamijado književnost i njeni stvaraoci*. Sarajevo: Svjetlost.
- Karić, Enes. 2000. „Mevlud između zabrane i odobravanja“. U *Mevlud u životu i kulturi Bošnjaka*, ur. Džafer Obradović, 18–22. Sarajevo: Bošnjačka zajednica kulture „Preporod“.
- Kazıcı, Ziya. 2015. *Osmanlı Devleti Tarihi*. Istanbul: Kayihan matbaası.
- Köprülü, Muhmed Fuad. 2003. *Türk edebiyatı tarihi*. Ankara: Akçağ yayınevi.
- Memija, Minka. 1996. „Pojam mudrosti i slika mudraca u alhamijado književnosti“. *Anali Gazi Husrevbegove biblioteke u Sarajevu* XVII–XVIII: 267–272.
- Muftić, Teufik. 1969. „O arebici i njenom pravopisu“. *Prilozi za orijentalnu filologiju* XIV–XV: 101–121.
- Muftić, Teufik. 2004. *Arapsko-bosanski rječnik*. Sarajevo: El-Kalem.
- Mulahalilović, Enver. 1987. „Mevludski običaji“. *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva* L (5): 588–590.
- Nametak, Abdurahman. 1981. *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*. Sarajevo: Svjetlost.
- Özel, Ahmet. 2004. „Mevlid“. U *Islam ansiklopedisi* (29), 475–479. Ankara: Türkiye diyanet vakfı.
- Smailović, Nerkez. 1990. *Leksikon islama*. Sarajevo: Svjetlost.
- Şeker, Mehmet. 2004. „Osmanlı’da mevlid törenleri“. U *Islam ansiklopedisi* (29), 479–480. Ankara: Türkiye diyanet vakfı.
- Škaljić, Abdulah. 1973. *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.
- Šobajić, Bekica. 1912. *Opsada Nikšića: drama u pet činova sa predigrom*. Dubrovnik: Srpska dubrovačka štamparija.
- Zirojević, Olga. 2007. *Srbija pod turskom vlašću 1459–1804*. Beograd: Srpski genealoški centar.

Примљено / Received: 29. 04. 2020.

Прихваћено / Accepted: 19. 11. 2020.